

Чорнобай Д.В.*

ПРОБЛЕМА МІЖНАРОДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОМІРНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

The article is dedicated to International liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law (International liability in case of loss from transboundary harm arising out of hazardous activities).

Здійснення наукового дослідження на дану тему зумовлено тим, що в світовій спільноті на сьогоднішній день все частіше мають місце факти негативних наслідків правомірних дій міжнародно-правових суб'єктів. Тому питання міжнародної відповідальності за правомірну діяльність набуло особливої значущості в сучасних умовах науково-технічного прогресу та розвитку комунікативних відносин.

Аналіз та дослідження цієї проблематики дозволяє виявити недосконалість нормативно-правової бази, яка не охоплює увесь спектр питань, що виникають в процесі правовідносин, немає упорядкованої, кодифікованої структури. А різноманітність джерел міжнародного права, в яких визначається сукупність добровільно взятих на себе прав і обов'язків суб'єктів міжнародного права в залежності від сфери інтересів їхньої діяльності, нерідко призводять до невизначеності порядку врегулювання виникаючих проблем часто створюючи колізії у міжнародному праві.

Окрім того, великою проблемою для світової спільноти залишається пошук шляхів втілення в життя вже напрацьованих норм і забезпечення гарантій їхнього оптимального застосування.

Теоретичні та методичні засади проблеми міжнародної відповідальності за правомірну діяльність суб'єктів міжнародного права, їх прилучення до формування правозабезпечення, та шляхи впровадження її реального потенціалу, зокрема у формуванні якісного швидкого здійснення і визначення необхідних загальноновизнаних процедур, досліджуються явно недостатньо.

Наведені твердження свідчать про актуальність дослідження проблеми міжнародної відповідальності за правомірну діяльність, необхідність формування нормативно-правової бази в умовах зростання потреби у життєво необхідних ресурсах та їх швидкому скороченні, що нерідко обумовлює вчинення небезпечних діянь; формування ефективної нормативно-правової бази яка б змогла оперативно забезпечити відповідне регулювання комплексу проблем по їх оптимальному вирішенні.

З виникненням в міжнародному праві явища відповідальності за правомірну діяльність починають здійснюватись доктринальні спроби її осмислення, з'ясування її природи для того, щоб забезпечити належну правову регламентацію. Для визначення цього явища в науковий обіг почали активно впроваджуватись нові терміни, що свідчить як про множинність позицій авторів, так і про пошук найоптимальнішого шляху до пізнання її природи. Вченими розробляються різні аспекти питання міжнародної відповідальності за

* здобувач кафедри порівняльного та європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Науковий керівник: д.ю. н., проф. Білас І. Г.

правомірну діяльність. Найширше це питання висвітлено вітчизняними науковцями В. Г. Буткевичем, В. В. Мициком, О. В. Задорожнім [1]. Багато представників міжнародно-правової доктрини обмежуються лише констатацією наявності такого феномена, як відповідальність держав за дії не заборонені міжнародним правом, що становлять високий рівень небезпечності, не здійснюючи юридичного аналізу ані її природи, ані змісту. Разом з цим висловлювалися думки і по суті проблеми. Так, на думку М.Х.Фарукшина, «відшкодування шкоди, заподіяної об'єктивно-протиправною дією, побудовано по моделі відповідальності, але це не міжнародно-правова відповідальність» [2]. Близьку позицію займають Г. І.Тункін [3], П.М.Куріс [4] та інші. Протилежну точку зору висловив Ю.М.Колосов, який, зокрема, писав: «На нашу думку, міжнародна відповідальність, а також право потерпілого на відшкодування виникає і у разі такої дії, яка не складає порушення міжнародних принципів, норм або зобов'язань, але яка завдає шкоди іншому суб'єкту правовідносин» [5]. Цю точку зору розділяє В. А. Мазов [6.] та інші.

Виявлені думки свідчать про те, що в науці міжнародного права сформувалися дві тенденції в розумінні природи і визначення місця відповідальності за правомірну діяльність в системі інститутів міжнародного права. З одного боку, це тенденція до розмежування відповідальності держав за правомірну діяльність від інституту відповідальності держав за правопорушення, а з другого боку - тенденція до розчинення цього правового явища в інституті відповідальності держав за міжнародне правопорушення. З'ясування проблеми відповідальності за правомірну діяльність держав в міжнародному праві в значній мірі ускладнюється тим, що при конвенційному закріпленні цього принципу сильний вплив справило запозичення способів рішення аналогічних питань в цивільному праві різних держав. На жаль, в науці цивільного права України до теперішнього часу відсутній одноманітний підхід до оцінки механізму відшкодування збитку, заподіяного у зв'язку з операцією джерелами підвищеної небезпеки.

Говорячи про використання цивілістичних конструкцій при вирішенні проблем міжнародно-правового характеру, необхідно також мати на увазі наступне. Міжнародне право через свою природу не може містити інституту позадоговірної, або деліктної відповідальності. Всі інститути міжнародного права, у тому числі і інститут відповідальності держав, засновані на угоді відповідних суб'єктів. Тому форми закріплення прав і обов'язків суб'єктів у національному і міжнародному праві абсолютно різні, зважаючи на що механічне перенесення цивілістичних конструкцій в області міжнародного права наряд чи може принести позитивні результати [7]. Правдоподібно, що сутність тих або інших міжнародно-правових проблем слід розкривати за допомогою міжнародно-правових методів і засобів. А аналогії з внутрішнім правом можуть служити лише допоміжним, додатковим засобом.

Необхідно відзначити, що в даний час над проблемою об'єктивної відповідальності працює Комісія міжнародного права ООН, яка за дорученням Генеральної Асамблеї ООН приступила [8]. до вивчення комплексу питань, пов'язаних з міжнародно-правовою відповідальністю за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом. В перспективі Комісія міжнародного права ООН поставила завданням підготувати відповідну конвенцію. На теперішній час Комісія заслухала достатньо велику кількість повідомлень спеціальних доповідачів, якими була зроблена спроба узагальнити практичний і доктринальний матеріал, однак досі Комісії вдалося підготувати тільки декілька проектів статей.

Однак проблема оптимального застосування необхідних норм і їхнього визначення, що регулюють міжнародну відповідальність за правомірну діяльність, залишається все ще недостатньо опрацьованою як в спеціальній літературі, так і в реаліях нашого життя. Її вирішення вимагає більш цілеспрямованого системного дослідження.

Комісія міжнародного права на своїй п'ятдесяттретій сесії [9] завершила роботу над проектами статей про запобігання трансграничній шкоди внаслідок небезпечних видів діяльності і рекомендувала Генеральній Асамблеї розробити конвенцію на основі цих проектів статей посилаючись на свою резолюцію 56/82 від 12 грудня 2001 року. Відзначаючи, що Комісія на своїй п'ятдесят восьмій сесії завершила роботу над проектами принципів, що стосуються розподілу збитків у випадку трансграничній шкоди, заподіяної в результаті небезпечних видів діяльності, і рекомендувала Генеральній Асамблеї схвалити проекти принципів шляхом ухвалення резолюції і настійно призвати держави вжити заходів на національному і міжнародному рівнях по їх практичному втіленню [10] посилаючись на свою резолюцію 61/36 від 4 грудня 2006 року, в додатку до якої міститься текст принципів, що стосуються розподілу збитків у випадку трансграничній шкоди, заподіяної в результаті небезпечних видів діяльності. Проте питання визначення санкцій та компенсацій державам, що понесли затрати на відновлення доаварійного стану речей залишається гарячою темою для обговорень, про що буде в наступних статтях.

Об'єктом даного дослідження стало питання формування дієвої структурованої нормативної сутності – норм міжнародного права, мінімально обтяжливої для її суб'єктів, а його предметом – відповідальність за правомірну діяльність.

В дослідженні ми виходимо з того, що як справедливо сказано В. В. Мициком, О. В. Задорожнім, та ін.: «Як і будь-яке правило, так і правило «фактичною підставою для міжнародно-правової відповідальності є міжнародне правопорушення» має свої винятки. Міжнародне право в окремих випадках допускає міжнародно-правову відповідальність, коли державою (або іншим суб'єктом міжнародного права) здійснювались правомірні дії.» [1]. - бо спільним для кожного учасника міжнародних відносин, не залежно від наявності інтересів до конкретного діяння, є існування потреби у безпеці, що є спільним для всіх і кожного живого організму. Тому і досліджуємо питання відповідальності за правомірну діяльність.

Як приклад часто вказують на можливість обшуку іноземних торговельних кораблів військовими кораблями [11-12] у разі достатньої підозри, що судно веде піратський промісел, несанкціоноване радіомовлення тощо. Коли ж достатня підозра виявилася безпідставною, то необхідно відшкодувати судну заподіяні збитки.

Такого типу відповідальність одні вчені називають абсолютною, другі — об'єктивною, треті — відповідальністю за правомірну діяльність. На думку Буткевича В. Г., Мицика В. В. та Задорожнього О. В. термін «об'єктивна» найменше підходить для такого типу відповідальності. На відміну від негативної відповідальності, яка справді об'єктивно виступає за некомпетентну реалізацію свободи волі суб'єкта і є закономірною для нього за порушення норм міжнародного права, відповідальність за правомірну діяльність об'єктивно вважатися не може. Те саме стосується й терміна «абсолютна відповідальність», якою вона не є в розумінні терміна «абсолютний». Так, під «абсолютною» відповідальністю може розумітися також обов'язок відшкодування збитку в таких ситуаціях, коли відсутня практична можливість встановити, що привело до спричинення збитку, тобто по взаємній згоді сторін абсолютному відшкодуванню підлягає будь-кому заподіяний збиток [13]. Здійснення наукового дослідження показало, що ця позиція найвдаліше відображає сутність явища міжнародної відповідальності за правомірну діяльність, проте кожне із понять, що зустрічаються у науковій літературі має своє логічне обґрунтування на основі якого воно застосовується.

Науковці пропонують керуватися підставами для відповідальності за міжнародні правопорушення з метою визначення підстав для міжнародної відповідальності за правомірну діяльність: через установлення особливостей та зіставлення нормативно-правових і фактичних підстав. Але при цьому слід мати на увазі, що для відповідальності за пра-

вomisну діяльність не є нормативно-правовою підставою наявний звичасвий комплекс норм, що вона повинна базуватися на певних договорах, які спеціально закріплюють умови виникнення такої відповідальності.

Фактичною підставою для відповідальності за правомірну діяльність є подія, що не залежала від волі держави, але стала причиною заподіяння збитку. При цьому потрібно щоб:

а) подія була не меншою, ніж непереборна сила як для об'єкта підвищеної небезпеки, так і для наслідків дії цього об'єкта;

б) наявним був збиток матеріального характеру;

в) був прямий зв'язок між дією об'єкта підвищеної небезпеки та матеріальним збитком.

Наявність джерела підвищеної небезпеки створює загрозу спричинення збитку або погіршення умов існування іншим суб'єктам міжнародного права, що відчутно проявляються через тривалий проміжок часу. Та обставина, що збиток в подібних ситуаціях заподіюється невинно, позбавляє потерпілих можливості використовувати механізм міжнародно-правової відповідальності за міжнародні правопорушення для відшкодування заподіяного їм збитку. Рішення проблеми відшкодування збитку за допомогою механізму такої відповідальності держав виключається, оскільки непереборна сила і випадок, будучи антиподами вини, завжди розглядалися як обставини, що звільняють від відповідальності. Проте наявність джерела підвищеної небезпеки, з діяльністю якого пов'язана загроза спричинення матеріального збитку великих розмірів, створює таку ситуацію, коли ні непереборна сила, ні випадок не мають традиційно властивих їм юридичних наслідків. Навпаки, в плані об'єктивної відповідальності держав вони з обставин, що звільняють від відповідальності, перетворюються на обставини, що припускають відповідальність, але відповідальність особливого роду. Так вирішується питання в деяких "атомних конвенціях". Проте при цьому маються на увазі абсолютно надзвичайні обставини, такі як війна та ін [14].

В цьому виявляється одна з головних особливостей об'єктивної відповідальності держав в порівнянні з відповідальністю держав за міжнародне правопорушення. Це свідчить і про те, що в підставі відповідальності за правомірну діяльність держав лежать лише події особливого роду. І це важливо підкреслити, оскільки в реальній дійсності, в повсякденному житті держав можуть відбуватися найрізноманітніші події, так чи інакше пов'язані з дією непереборної сили або випадку і результатом яких також є спричинення збитку. Проте ці події відбуваються зовні зв'язку з джерелом підвищеної небезпеки, до операції яким може бути причетна та або інша держава.

На сьогоднішній день в умовах науково технічного прогресу та розвитку технологій виникає проблема доведення зв'язку між погіршенням природних умов існування людства на землі та діяльністю держав. Причому породження права відбувається внаслідок діяння, тобто час дії випереджає час створення правового інституту, прецеденту правового застосування. Нерідко діяльність, що не є забороненою наносить збиток, міра якого виявляється через роки, а доведення причинно-наслідкового зв'язку тягнеться десятиліттями. Прикладом може слугувати питання глобального потепління, наслідком якого є виникнення пожеж, паводків та інших несприятливих для конкретних регіонів природних явищ, які спричиняють колосальних збитків. В юридичній літературі цей аспект інституту міжнародної відповідальності за правомірну діяльність поки майже не розглядається та і неодмінно обговорення цього питання породить бурхливу дискусію, як це притаманно практиці діяльності конференцій, щодо назви правового явища, виявлення ознак належності до того чи іншого інституту міжнародного права та можливих моделей регулювання правової ситуації.

Наведені твердження дозволяють зробити висновок про те, що в підставі міжнародної відповідальності за правомірну діяльність лежать далеко не всі події, а лише ті з них, настання яких пов'язано з аварією джерела підвищеної небезпеки, і шкідливі наслідки яких безпосередньо виявляються на території інших держав, або на об'єктах і в зонах, під контролем відповідних держав, що знаходяться, хоча і за межами їх національної юрисдикції. Таким чином, головною початковою відмінністю відповідальності за правомірну діяльність від відповідальності за міжнародне правопорушення є те, що відповідальність за правомірну діяльність не пов'язана із здійсненням якого-небудь міжнародного правопорушення. Події, що лежать в підставі об'єктивної відповідальності держав, принципово відрізняються від міжнародних правопорушень. І справа не тільки у відсутності вини держави і її безпосередньої причетності до збитку, що виник у зв'язку з аварією джерела підвищеної небезпеки. При порівняльній характеристиці події і міжнародного правопорушення ця відмінність простежується і по інших лініях.

Відповідальність держави, що зробила міжнародне правопорушення, виникає оскільки ця держава свідомо робить замах на дії, які суперечать нормам міжнародного права. Тому найважливішим елементом міжнародного правопорушення завжди є протиправність. Подія, настання якої не пов'язана з волею держави, причетної до операції джерелом підвищеної небезпеки, не може нести собою ознаки протиправності. Це обумовлено тим, що держава, у зв'язку з правомірною діяльністю якої наступила подія, не робить замах на розпорядження норм міжнародного права. Навпаки, її діяльність повністю виконує їх [15].

Винне і протиправне діяння держави-правопорушника закономірно приводить до спричинення збитку іншим суб'єктам міжнародного права, а також міжнародному правопорядку. Цей збиток може бути матеріальним і нематеріальним, залежно від характеру вчиненого правопорушення. В результаті настання події може бути заподіяний тільки матеріальний збиток. Це пояснюється тим, що держава, у зв'язку з правомірною діяльністю якої настає подія, не робить замах ні на честь, ні на гідність інших суб'єктів.

З урахуванням характеру об'єкту посягання і ступеня соціальної небезпеки міжнародні правопорушення підрозділяються на різні види, починаючи від ординарних правопорушень і закінчуючи міжнародними злочинами. Унаслідок особливої небезпеки міжнародних злочинів на держави, що їх зробили, можуть накладатися санкції, аж до різних форм обмеження їх суверенітету. Події ж, що лежать в підставі об'єктивної відповідальності держав не можуть бути класифікованими відповідно до ступеня їх соціальної небезпеки, бо по своїх якісних характеристиках вони завжди одні і ті ж і застосовуються в невинному спричиненні матеріального збитку. Тому природно, що до держави, причетної до настання події, навіть якщо спричинений цією подією збиток матиме надзвичайно великі розміри, не можуть бути застосовними обмежувальні заходи, що виходять за рамки обов'язку простого відшкодування.

Об'єктивна відповідальність держав виконує стимулюючу функцію, природа і цільова спрямованість якої істотно відрізняється від превентивної функції, виконуваною відповідальністю за міжнародні правопорушення [24]. Суть цієї стимулюючої функції зводиться до розподілу між державами, що беруть участь в угоді, тягаря ризику, який виникає в результаті практичного використання ними досягнень науки і техніки.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що проведено комплексне дослідження правового явища – відповідальності за правомірну діяльність держав, в якому проаналізовані правові факти та обґрунтовані вживані поняття, проведено порівняння підходів до визначення понять у доктрині внаслідок чого виявлено нову сферу відносин, що потребує спеціального правотворчого вирішення. В даний час в міжнародно-правовій літературі практично відсутні які-небудь праці, присвячені даній проблематиці під кутом бачення в праві чинника забезпечуючого життєздатність людства.

Наукова і практична значущість дослідження полягає в тому, що в праці міститься великий фактичний матеріал, на основі якого був проведений аналіз багатьох аспектів міжнародної відповідальності за правомірну діяльність держав та виявлено нові проблеми, що потребують спеціального ґрунтовного вивчення.

Впродовж років дослідження проблематики інституту відповідальності за правомірну діяльність, а вже коло тридцяти років над ним працює Комісія міжнародного права ООН, зазвичай робився акцент на технічні моменти нормотворення в пошуках шляхів правозабезпечення того чи іншого аспекту життєдіяльності, що регулюється правом в цілому та даним інститутом зокрема. У пошуках: визначення причинно наслідкового зв'язку охопленого нормами інституту; формулювань, що задовольняють усіх суб'єктів правовідносин, під тиском матеріальної вигоди, що приглушує аспекти моральності – призвело до буксування у вирішенні нагальних питань, які за умови світової економічної кризи, здається не мають вирішення взагалі. А розроблені документи, ще будучи проектами застарівають втрачаючи актуальність, про що свідчить кількість потрачених років роботи Комісії міжнародного права ООН, тому доцільність змінити підхід до вивчення проблеми – очевидний, в світлі наведених фактів, та потребує в першочерговому порядку вдаватися до загальнолюдського прагнення до життя, як цілі існування права в цілому.

Список використаної літератури та джерел інформації:

1. В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній. Міжнародне право: Основи теорії. Київ-2002. - С. 487;
2. Фарукшин М.Х. Міжнародно-правова відповідальність держав: Міжнародна правосуб'єктність (деякі питання теорії). Москва, 1971р., - С.187;
3. Г.И. Тункін. Теорія міжнародного права. Москва, 1970р., - С.432;
4. Курис П.М. Міжнародні правопорушення і відповідальність держав. Вільнюс, 1973р. - С.24;
5. Колосов Ю.М. Відповідальність в міжнародному праві. Москва, 1975р., - С.17;
6. Мазов В.А. Відповідальність в міжнародному праві. Москва 1979р., - С.10;
7. Савельєва Лариса Владиславовна. Проблема объективной ответственности в международном праве : Дис. канд. юрид. наук : 12.00.10 : Москва, 1996 181 с. РГБ ОД, 61:97-12/92-6;
8. У 1978 році Комісія утворила робочу групу для розгляду сфери і кола питань цієї теми. Див. «Ежегодник... 1978 г. том II (часть вторая), стр. 198-199.»;
9. Офіційні звіти Генеральної Асамблеї, п'ятдесят шоста сесія Доповнення № 10 і виправлення (A/56/10 і Corr.1), пункти 91, 94 і 97;
10. Там же, шістдесят перша сесія, Доповнення № 10 (A/61/10), пункт 63
11. ст. 22 Конвенції про відкрите море 1958 р;
12. ст. 110 Конвенції ООН з морського права 1982 р;
13. Словарь международного права. Москва, 2006р;
14. Іойриш А.И. Правові проблеми використання атомної енергії. Москва, 1979г., С.157-159;
15. Оппенгейм Л. Международное право. Москва, 1948г., т.1, полут.1, С.315;
16. Офіційні звіти Генеральної Асамблеї 2002р., п'ятдесят шоста сесія, A/56/10.